

PREMA POVIJESTI SLAVONSKIH ŠUMA

PRILOZI ZA SINTEZU

BIBLIOTHECA CROATICA: SLAVONICA, SIRMIENSIA ET BARANYENSIA
Posebna izdanja
Knjiga 23

Nakladnik

Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Za nakladnike

Miroslav Akmadža

Recenzenti

Sanja Lazanin

Branko Ostajmer

Lektura

Slavko Sušilović

ISBN 978-953-8102-41-7

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu
Gradske i sveučilišne knjižnice u Osijeku pod brojem 150626004.

Ova je knjiga kao elektroničko *online* izdanje priređena u svibnju 2019. u sklopu istraživačkog projekta "Od prašuma do oranica: povijest antropizacije šuma u Slavoniji od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća" (IP-2014-09-6719), koji je finansirala Hrvatska zadruga za znanost.

Tiskano izdanje dopunjene knjige novčano je pomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Slika na koricama:

Hugo Conrad von Hötzendorf, „Šuma zimi“, ulje na platnu, 1865.
(Muzej likovnih umjetnosti, Osijek, sign. MLU-S-431)

PREMA POVIJESTI SLAVONSKIH ŠUMA

PRILOZI ZA SINTEZU

Uredio
Robert Skenderović

Slavonski Brod, 2022.

Sadržaj

Predgovor	7
Robert Skenderović:	
<i>Slavonske šume – resurs predmodernog agrarnog društva i izvor društvenog kapitala</i>	13
Josip Parat:	
<i>Antičke šume: oskudna vrela i mogućnosti usporedbe</i>	53
Stanko Andrić:	
<i>Šume donjega međurječja Drave i Save u srednjem vijeku (nacrt za sintezu)</i>	65
Andelko Vlašić:	
<i>Stanje šuma u Slavoniji za osmanske vladavine (1526.-1691.)</i>	93
Milan Vrbanus:	
<i>Komorski popisi – pokazatelj promjene odnosa državnih institucija prema šumama te promjena njihovog značenja u gospodarstvu slavonskih vlastelinstava tijekom 18. stoljeća</i>	115
Dinko Župan, Milan Vrbanus:	
<i>Drvna industrija u Slavoniji u drugoj polovini 19. stoljeća</i>	135
Krunoslav Teslak, Karlo Beljan, Milan Vrbanus:	
<i>Povijest uređivanja i gospodarenja šumama Slavonije</i>	213
Summary	
<i>Towards the History of Slavonian Forests: Contributions for a Synthesis</i>	249

Predgovor

Ova knjiga predstavlja drugu u nizu od planiranih triju knjiga četverogodišnjeg istraživačkog projekta „Od prašuma do oranica: povijest antropizacije šuma u Slavoniji od srednjeg vijeka do početka dvadesetog stoljeća“ (IP-2014-09-6719), novčano podržanog od Hrvatske zaklade za znanost tijekom njegova izvođenja od 1. lipnja 2015. do 31. svibnja 2019. Prva knjiga toga troknjižja zbornik je radova istoimenog znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem *Slavonske šume kroz povijest*, održanog u Slavonskom Brodu 1. i 2. listopada 2015. godine. Zbornik radova objavljen je 2018. godine i naišao je na brojne pozitivne reakcije, što nas je potaknulo da krenemo u objavljivanje i druge knjige iz ovog troknjižja. Ova druga knjiga, *Prema povijesti slavonskih šuma – Prilozi za sintezu*, zamišljena je kao zbornik autorskih priloga suradnika spomenutog projekta o povijesti šuma u Slavoniji: Stanka Andrića, Karla Beljana, Josipa Parata, Roberta Skenderovića, Krunoslava Tесlaka, Andželka Vlašića, Milana Vrbanusa i Dinka Župana. Ostaje još rad na objavljivanju treće knjige, *Izabrani izvori za povijest šuma Slavonije, Srijema i Baranje*, strukturirane kao izbor povijesne građe o povijesti šuma u Slavoniji. Vjerujemo da će i ona uskoro ugledati svjetlo dana.

Ima puno razloga zbog kojih je povijest šuma danas i više nego relevantna povijesno-istraživačka tema, naročito za povijest Slavonije. Svaki bolji poznavatelj povijesti Slavonije zna da su šume stoljećima igrale važnu ulogu u životu Slavonaca. Svjesni veličine i važnosti teme povijesti šuma, povjesničari zajedno sa šumarskim stručnjacima i drugim znanstvenicima trebaju odgovoriti na brojna pitanja, a u oblikovanju ove knjige naročito su se nametnula dva najvažnija. Prvo je pitanje je li sječa slavonskih šuma u razdoblju od kraja srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća, naročito u 19. stoljeću, bila pretjerana, neracionalna i pogubna po okoliš? Drugo vrlo važno pitanje jest kako se može ocijeniti potrošnja i ulaganje kapitala stečenog od sječe slavonskih šuma? To su ujedno bila dva glavna pitanja koja su postavljena i prilikom oblikovanja projekta „Od prašuma do oranica: povijest antropizacije šuma u Slavoniji od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća“ Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest. Odgovor na ta dva pitanja može se dati samo nakon intenzivnih arhivskih istraživanja. Zato je i u radovima objavljenima u ovoj knjizi najvažniji i naj-

vrjedniji faktografski okvir koji oni oblikuju - brojne provjerene činjenice, novi izvori i popisana literatura u njima - kao temelji za buduća istraživanja.

Autori su u ovome zborniku objavili sedam radova koji kronološki obuhvaćaju razdoblje od antike do dvadesetog stoljeća, a tematski se bave poviješću šuma u Slavoniji iz prirodno-ekološke, ekonomске, društvene i kulturne perspektive. Prilozi objavljeni u ovoj knjizi strukturirani su tako da znanstveno-istraživački idu u pravcu oblikovanja sinteze povijesti slavonskih šuma. Na istaknuta dva pitanja u osnovnim se crtama nastoji odgovoriti u uvodnom radu Roberta Skenderovića koji nosi naslov „Slavonske šume – resurs predmodernog agrarnog društva i izvor društvenog kapitala“. U ovome radu otvara se tema povijesti šuma kao etablirane subdiscipline koja se već desetljećima razvija unutar povijesti okoliša. Važnost istraživanja povijesti šuma raste sa sviješću o njihovoj ulozi, kako u očuvanja biološke raznovrsnosti, tako i u gospodarstvu i u drugim aspektima odnosa čovjeka i prirode. Poznato je da su slavonske šume posjećene najviše u drugoj polovici 19. stoljeća, ali tada je već postojao čvrst zakonski okvir koji je regulirao tu sjeću. Paralelno sa zakonodavnim okvirom bećke su državne vlasti organizirale šumarsku službu, pa je značajan dio slavonskih šuma ostao očuvan i njima se upravljalo po pravilima struke. Na pitanje eksploracije šuma i pretvaranja prirodnog u društveni kapital u ovom se prilogu također nastoji odgovoriti ukazivanjem na četiri primjera iz razdoblja 19. stoljeća u Slavoniji. Primjer Brodske imovne općine kao najbogatije imovne općine nastale na prostoru razvojačene Vojne krajine pokazuje model uspješnog upravljanja šumama i sustav koji je organizirano profit od prodaje šuma pretvarao u društveni kapital (bolnice, škole, cestovnu infrastrukturu i drugo). Drugi je primjer slavonskih vlastelinstava i njihovih vlasnika, kao model u kojem je profit od šuma kao privatne imovine trošen u privatne svrhe. Doduše, i takva potrošnja imala je određene pozitivne posljedice. Vlastelini su nastojali što više unaprijediti gospodarstvo svojih vlastelinstava, što je imalo opće pozitivne efekte. Također, gradili su svoje dvorce i urbane vile, financirali visoku kulturu i na druge načine kulturno i socijalno pozitivno utjecali na Slavoniju. Kao treći primjer upravljanja šumama u to doba u prilogu se ističe Požega, tada slobodni kraljevski grad koji je u svojem vlasništvu imao okolne šume. Grad Požega je iskrčio neke od tih šuma te je na krčevinama stvorio obradive površine, a novac od posjećenedrvne mase uložio je u izgradnju gradske infrastrukture, što se također može ocijeniti kao uspješno i pametno upravljanje šumskim bogatstvom. Na kraju, kao najčuveniji primjer upravljanja šumama u Slavoniji, autor je istaknuo Đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je kao vlastelin Đakovačkog vlastelinstva ogromna ma-

terijalna sredstva stečena od đakovačkih šuma uložio u hrvatsku znanost, prosvjetu i kulturu.

Josip Parat u svojem prilogu pod naslovom „Antičke šume: oskudni izvori i mogućnosti usporedbe“ istražuje najranije pisane tragove o antičkim šumama na prostoru između Save, Drave i Dunava. Usprkos malobrojnim i štirim izvorima, točnije navodima koji se mogu naći razasuti u rimskim povijesnim i geografsko-etnografskim pregledima, Parat nastoji dati ocjenu povijesti šuma u to doba. Iz navedenih izvora vidljivo je da je rimska civilizacija u Panoniju donijela i znatnije iskorištavanje šumskih resursa. Drvena građa koristila se u građevinarstvu, brodogradnji i drugim ekonomskim granama, a važnu je ulogu igrala i tijekom osvajačkih pohoda i ratova s narodima izvan užeg sredozemnog kruga.

Stanko Andrić u prilogu „Šume donjega međurječja Drave i Save u srednjem vijeku“ pokazuje kako se metodom reprezentativnih uzoraka može pristupiti istraživanju slavonsko-srijemskih šuma u srednjem vijeku. Prilikom analize povijesnih izvora Andrić obrađuje desetak različitih aspekata navedene teme: riječi za šumu u srednjovjekovnim izvorima (termini koji označavaju šumske cjeline i područja); šume u toponimiji (spomeni šume i šumske biljnike vrsta u ekonomima i drugim toponimima); stabla kao međašte posjeda i vlastelinstava, vrste drveća koje služi kao granično znamenje; šume kao sastavnice složenih vlastelinstava; *magnaes silvae*: rekonstrukcija velikih šumske područja (zemljopisni položaj, prostorni opseg); krčenje šuma i privođenje šumske zemljišta poljodjelstvu; gospodarsko značenje šuma (drvo za gradnju i ogrjev, prehrana ljudi i stoke, lovstvo); društvene funkcije šume: sklonište, skrovište, „pustinja“, granica; kulturno značenje šuma, mjesto šuma u povijesti mentaliteta.

Prilog Andelka Vlašića pod naslovom „Stanje šuma u Slavoniji za osmanske vladavine (1526.-1691.)“ posvećen je utjecaju osmanske vladavine u Slavoniji (1526.-1691.) na stanje slavonskog šumskog fonda. Prema Vlašiću, osmanski vlastodršci općenito nisu kontrolirali iskorištavanje slavonskoga šumskog fonda, što je bilo posljedica velikih šumskih prostranstava na koje rijetko slavonsko stanovništvo tada nije moglo osjetno utjecati. Zbog blizine granice s Habsburškom Monarhijom na kojoj se stalno ratovalo, Osmanlije su veliko šumsko bogatstvo u Slavoniji u velikoj mjeri koristili za vojne aktivnosti (izgradnju fortifikacija), ali i za izgradnju mostova, plovila i dr. Vlašić utvrđuje da su sve ljudske aktivnosti u osmanskoj Slavoniji, uključujući i one vojne prirode, bile niskog intenziteta i da su imale neznatan utjecaj na stanje slavonskoga šumskog fonda, te da je stoga rasprostranjenost slavonskih šuma ostala na relativno jednakoj razini tijekom osmanske vladavine.

Milan Vrbanus u svojem prilogu „Komorski popisi – pokazatelj promjene odnosa državnih institucija prema šumama te promjena njihovog značenja u gospodarstvu slavonskih vlastelinstava tijekom 18. stoljeća“ piše o šumama u komorskim popisima tijekom 18. stoljeća te analizira opće gospodarske prilike u Slavoniji tijekom toga stoljeća, s naročitim osvrtom na ulogu šuma u gospodarskom životu, kako u civilnoj Slavoniji, tako i u Slavonskoj vojnoj granici. Koristeći komorske popise kao povijesni izvor, Vrbanus je utvrdio promjenu važnosti šuma u gospodarstvu pojedinih slavonskih vlastelinstava, a uočio je i određene razlike u odnosu pojedinih slavonskih vlastelina prema njihovim šumama. No, najvažniji je zaključak da još sredinom 18. stoljeća šume nisu imale veliku važnost u gospodarskim aktivnostima slavonskih vlastelinstava. Tek je doba Marije Terezije (1740.-1780.) dovelo i do promjene odnosa prema šumama, jer je ona zajedno sa svojim savjetnicima uvidjela gospodarski značaj šumskih površina, na što upućuje i sadržaj komorskih popisa koji su nastali djelovanjem komorskog službenika.

Dinko Župan i Milan Vrbanus u svojem prilogu „Drvna industrija u Slavoniji u drugoj polovini 19. stoljeća“ istraživački interes usmjeravaju na razdoblje u kojem bogatstvo slavonskih šuma počinje privlačiti brojne trgovce i poduzetnike. Iz sačuvanih povijesnih izvora o trgovini drvnom građom Župan i Vrbanus zaključuju da su u početku u toj trgovini bili dominantni domaći trgovci, ali nakon izbijanja velike ekonomске krize 1873. strani kapital preuzima sve veću ulogu. Kao primjer ističu da je samo francuska tvrtka *Société d'importation de chêne* između 1871. i 1910. godine posjekla preko milijun stabala u Slavoniji, što doista zorno prikazuje razmjere sječe šuma u to doba. Prema Županu i Vrbanusu, slavonska hrastovina je tako pored francuskog, njemačkog, austrijskog i mađarskog kapitala privukla i engleski kapital, jer je prvu tvornicu tanina u Slavoniji podigla engleska tvrtka *The Oak Extract Co. Ltd.* Županov i Vrbanusov prilog također osvjetjava mnoge važne elemente povijesti šuma toga doba. Pišu o najvećim vlasnicima šuma, o otvaranju pilana i tvorničkih pogona, te o naročito zanimljivom radu sezonskih šumarskih radnika iz Slovenije i Gorskog kotara.

Krunoslav Teslak, Karlo Beljan i Milan Vrbanus autori su zadnjeg rada u ovoj knjizi, koji nosi naslov „Povijest uređivanja i gospodarenja šumama Slavonije“. U njihovoj analizi naročito se ističe zajednička interdisciplinarna suradnja povjesničara i šumskih stručnjaka, potrebna za razumijevanje fenomena „starih hrastika“, koji su bili predmetom trgovačkih spekulacija u drugoj polovici 19. stoljeća. Autori zaključuju da predindustrijsko iskorištanje šuma u Slavoniji nije bilo veliko. Šume su redovito koristili obližnji stanovnici, a njihovo je stihijsko iskorištanje rezultiralo smanjenjem kvalitete

i količine proizvedenog drva. Autori ističu da su tome naročito bile izložene šume koje su bile blizu naselja, dok su udaljenije šume zadržale očuvaniju strukturu. S organiziranjem šumarske službe na čitavom teritoriju Slavonije uvodi se potrajno gospodarenje, no autori smatraju da različiti tipovi vlasništva otežavaju uspostavu potrajnog gospodarenja šumama jer različiti vlasnici nastoje prvenstveno ostvariti svoje kratkoročne interese.

Sedam priloga ove knjige, gledano u cijelosti, pokrivaju različita povijesna razdoblja od antike do početka 20. stoljeća, ali tematski ostaju međusobno povezani zajedničkim pitanjem o razmjerima i uspješnosti gospodarenja slavonskim šumama. Važnost šuma za održivi opstanak ljudskog društva sve se više spoznaje. Stoga i ova knjiga ima namjeru produbljivanja našeg znanja i naše spoznaje o njihovoј važnosti, naročito o važnosti šuma u povijesti Slavonije, jer slavonska se povijest bez povijesti šuma ne može potpuno spoznati.

Robert Skenderović